

A modern
antiszemitizmus

Szerkesztette
KOVÁCS ANDRÁS

ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ
Budapest, 1999

*Eredeti megjelenés: Rosemary R. Ruether, *Faith and Fratricide: The Theological Roots of Anti-Semitism*, New York: Seaburg Press, 1974. Az itt közölt részlet in: Helen Fein (szerk.), *The Persisting Question. Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism*, Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1987, 23-46.

Vannak, akik azt állítják, hogy az antiszemitizmus lenyegében pogány, nem pedig keresztény dolog. Ebből a nézetből az következne, hogy a keresztényeknek a zsidókkal való szembenállása ártalmatlan teológiai ügy. A rosszindulatú antiszemitizmus csak akkor bukkant a felszínre, amikor a keresztény közösség beolvadt a nem zsidó világba, és átvette a már létező, nem keresztény, pogány gyűlöletet" a zsidókkal szemben.¹ Ez a tézis félrevezető (különösen azért, mert a „pogány” teológiai sztereotípiáján alapul).

Ehelyett fel kell ismernünk, hogy a keresztény antiszemitizmus teljesen új szín az ókori antiszemitizmus palettáján.² Forrása abban a teológiai vitában rejlik, melyet a kereszténység és a judaizmus folytatott Jézus messiási mivoltáról, s ezért a keresztény Szentírás lenyegét érinti. Az ebből a teológiai gyökérből kihajtó jellegzetesen keresztény típusú antiszemitizmus felelős azért, hogy a római jogban rögzített, zsidókkal szembeni tolerancia hagyományára a visszájára fordult.

Jézus tanítása némiképp radikálisabb, bár nem teljesen különböző attól, ami Hillel korabeli iskolájára volt jellemző. Hillel iskolája jelentette ki például, hogy a törvény egészét a felebaráti szeretet parancsában kell összefoglalni.³

Amíg azonban a tartalomban volt hasonlóság, a stílusban eltérés mutatkozott Jézus és a irástudók iskolái közt, és ez vezetett a köztük lévő különbség tünete-keleséhez. Jézus vándorproféta volt, aki az utak mentén és a hegyoldalalokban prédikált az *'am ha'aretz*-nek, mégpedig úgy, hogy tagadta a különbségeket a beavatottak és a tömeg között. Míg a farizeusok a maguk etikai tanításait óvatossan, konzervatív módon fejtegették ki, úgy, hogy azok igazodjanak a korábbi formákhoz, addig Jézus a *halakgh* spiritalizálásával lerombolta a régi formákat. Kétségtelen, hogy ez okozta konfliktusát az irástudókkal.

Az antiszemitizmus teológiai gyökerei*

ROSEMARY R. RUETHER

Ennél is fontosabb azonban, hogy Jézus a megígéretes parancsát egy messianisztikus kinyilatkoztatás szöveggel helyezte. Jézus eredetileg valószínűleg nem azonosította magát a Messias-sal. Ez valószínűleg nem a messianizmus forradata. E helyett kijelentette, hogy ő prófétája az elfövendő Ember Fiának, akinek Királyságát Isten hamarosan megteremti (Márk 8:38; Lukács 9:26; 12:8-9). Az, hogy az emberek hogyan jutnak el *ma* edbe a Királyságba, az attól függ, hogy *most* hogyan válaszolnak Jézus szavaira. Ez a hallgatókból előhívta azt a kérdést, hogy „ki ő?”

Valószínű, hogy Jézus élete vége felé egyre inkább Messiasnak érezte magát. Utolsó jeruzsálemi útja ezért olyan elragadtatót varakozásokat ébresztett, hogy ez az esemény egybe fog esni Isten drámai betörésével a történelemben, ami előtűri a gonosz hatalmak uralmát és megteremti Isten választottainak áldott birodalmát. Am ezek a felkorbácsolt varakozások tulajdon halálának gyors bekövetkezéséhez vezettek. Amikor a várt csoda helyett Jézus elhurcolták az Olajfák hegyéről, ahol követőivel táborozott, majd a Szanhedrin és a római hatalom gyorsan elítélte és keresztre feszítette egy házadóval az oldalán, a tanítványok döntési helyzetbe kerültek aival kapcsolatosan, hogy igazuk volt-e varakozásukban, melyet egyre növekvő reménnyel követték eddig a fordulatig. Jézus vagy nem Isten elfövete-jének messiaszi közvetítője, és ő is és ő maga is tévedtek, vagy pedig az, hogy a római hatalom a zsidó vezetőikkel együttműködve elítélte őt, „Isten ellenségeinek” gonosz támadása volt, mely nem érvénytelenítette Jézus messiaszi mivoltát.

Az uralkodó zsidó vallási hit számára, ideértve azokat a „tömegeket, akik örömmel hallgattak” – vagyis akik abban reménykedtek, hogy ő hozza majd létre a Királyságot –, megoldódott az ügy. Jézus nem volt Messias. A judaizmus ugyanis soha nem hallott még halott Messiasról. Igaz, ott volt a szenvedő próféták képzete, de őt nem azonosították a Messias-sal.⁴

A tanítványoknak azonban, akik mindent föltek tanítása igazságára, ez elviselhetően megakódolást jelentett. Viszont ők is osztották azt a feltételezést, hogy ez a végösszegegyeztetéssel a messiaszi küldetéssel, s ezért remülten szétoszlottak.

Am ekkor rendkívüli elmény kerítette hatalmába az újedt csoportot. Ennek az eseménynek a valóságát sohasem lehet igazolni. Jézus nem halt meg, hanem élt!

A tanítványok kutatni kezdtek a Szen-trásban, megértendő azt a hitüket, hogy ez a megváltó esemény volt az ősi prófécia igazi jelentése. Sok helyen találunk megváltó eseményeket, amelyek arról szólnak, hogy egy elutasított prófétát szenvedés és halála megváltja Izraélt. Jézus halála előtt röviddel maga is e próféciaival kapcsolatos össze-sorsát.

De kik a messias-próféták ellenségei? Kik azok az ellenségek, akik megváltásukat és csaknem legyőzik a királyt a Zsoltárok könyvében? És kik azok az ellenségek,

Roots of
ism, Ber-
erk), The

tmakkat.

t óvato-
gekét aalakban
tüléte-

tkozott

l, hogy

ól, ami

fogban

jto jel-
ezt a

ik, me-

ny szin

a „po-

völle-

solvad

ntíze-

knek a

em pe-

akik a szenvedő prófétát a mérszártszékre vitetik és „a gonoszok közti adtak sirt né-
 ki”? Nem pontosan azok-e az ellenségek, akik ellen maguk a próféták állandóan
 kikelnek – azok a hitelenséggel fertőzöttek, akik mindig elutasították a bűnbánat-
 nak azt az üzenetét, melyet Isten a hívivői révén küldött? Izráel hivatalos vezetői,
 a papok és az írástudók azok, akik a hitelhagyásnak ezt a hagyományát képviselik.
 Ők azok, akik mindig ellenálltak a Szentléleknek, és megölték a prófétákat.

A Szentírásnak ezzel az értelmezésével a tanítványok máris készen álltak arra,
 hogy megújítsák Jézus Izráelnek szánt messiási küldetését, és most már azt hir-
 dették, hogy a megváltás csak az ő nevében érhető el. Azoknak a jeruzsálemi és
 júdeai tömegeknek, melyek valaha örömmel hallgatták őt, most azt mondták,
 hogy ez az ő üzenetének igazi jelentése.

Izráel talán még elnyerheti a megváltást, ha gyorsan felismeri, hogy ez a pró-
 fécia igazi jelentése. Es tudniuk kell azt is, nem lehet abban bízni, hogy a hiva-
 talos vezetők helyesen értelmezik a Szentírást, mert ők azoknak az örökösei,
 akik mindig elutasították a prófétákat.

A kereszténység és a farizeus tanítók közti igazi ellentét azonban nem a temp-
 lom vagy a Törvény értelmezési miatt volt, sőt, még amiatt sem, hogy hisznek-e
 Jézus messiási mivoltában. A konfliktus sarkpontja az volt, hogy az egyház a
 messianisztikus midrásból *a megváltás új elvét* alkotta meg.

A kereszténység nem egyszerűen „új Iólt”, melyet a régi posztóra varrtak,
 vagy új bor, melyet régi palackokba töltöttek. Új „pozitív” és új „tömlőt” köve-
 tel ehhez az új borhoz (Lukács 5:3-tól). Ez volt a kereszténység és a különböző
 iskolák által értelmezett zsidó vallási hagyomány összecszegevezetetheletlenségének
 döntő pontja. Ez eredményezte, hogy az egyház gyorsan kiűzetett anyavallásá-
 nak méhéből, s elbocsátott prédikátorai kemény csapásokat kaptak közben a hát-
 sójukra (Máté 10:17; Márk 13:9; Lukács 13:31; János 12:42; 16:2; Korintu-
 siakhoz írt II. levél 11:24).

Am ahhoz, hogy a keresztény tanítás képtelen volt magának a zsinagóga szi-
 vét megteríteni, az események egy váratlan fordulata is járult. A nem zsidókat
 vonzotta a kereszténység, és kezdtek nagy számban csatlakozni hozzá. Ezek a
 nem zsidók azoknak az „Istenfélőknek” a köréből érkeztek, akiket vonzottak a
 zsidó erkölcs és egyistenhit elvei és a zsinagógák körül gyülekeztek, de akik
 ugyanakkor húzódoztak a teljes áttérésről. A judaizáló nem zsidók e körének a
 kereszténység mindent megadott, ami a judaizmushoz vonzotta őket, ám nem
 kenyyszerítette rájuk azokat a szertartásokat, melyeket nem akartak elfogadni.
 Az egyház tehát olyan ellenmondással találta szemben magát, melyet első
 prédikációikkban nem láttak előre. Miután a judaizmus elutasította, termékeny
 missziós talajra lett a nem zsidók körében.

Az egyház azonban elég gyorsan elfogadta a midrását, hogy alkalmazkodjék e
 fejleményhez. Az egyházi küldetés második évtizedére Péternek ez az egyháza

már eljutott odáig, hogy az első midrás (mely szerint Jézus, az építők által felre-
dobott kő, a megváltás közösségének sarokköve lett) már magában foglalta azt
az eszmét is, hogy Isten *a nem zsidók közül* hasított ki magának népet. Azt hir-
dették, hogy a próféták ezt is tudták már és folyamatosan megfősolták.
Ez az új magyarázat gyakorta társult a „hitelen zsidó” és a „hívó nem zsidó”
szembeállításával. A zsidó vezetők elutasítják és megölik Jézust, de az első hívő
egy római százados a keresztnél (Márk 15:39). A szamáritai küldetés sikere meg-
hozta a „jó szamáritánusról” és a „hitelen zsidóról” szóló történeteket is
(Lukács 10:33; 17:16; János 4:40–42).

Izrael egy sorba került a nem zsidókkal és a földnek királyával, akik egybe-
gyűltek Isten s az ő Felkentje ellen (Apostolok cselekedetei 4:25–27), s a nem
zsidókból lett a „nép”.

Az a gondolat, hogy a hitelhagyott Izrael nemcsak a Szenzációban nem hisz,
de megpróbálja megölni Isten nagy Hírnökét, az ő előfutárát, a prófétákat és a
tanítványait is, alapvető fontosságú ebben az érvelésben. Ez szolgál minden
evangélium lényegi „vezérfonalával”, ideértve János evangéliumát és az Aposto-
lok cselekedeteit is. Mit jelent ez? A legújabb történeti vizsgálatok kimutatták,
hogy a zsidó hatóságok legfeljebb mellékes szerepet játszhattak Jézus hala-
lában.⁵ Az evangéliumok mégis gondosan levezetik a felelősséget a rómaiak
váltólól, miközben egy kulcsfontosságú szövegben arról van szó, hogy „az Em-
ber Fiának sokat kell szenvedni, és megvettem a vénektől és a főpapoktól és
írastudóktól, és megölemt”. Ezt háromszor unnepelesen megismétlik mindhá-
rom evangéliumban. János evangéliuma ugyanezt a fonalat veszi fel, vagyis „a
zsidókat” úgy jellemzi, hogy meg akarják „ölni” Jézust. Az Apostolok cseleke-
detei ugyanezt a történetet ismétli meg az egyház küldetéséről. A zsinagoga el-
utasító magatartása itt is a „zsidók cseleszövésének” formáját ölti, hogy „megöl-
jék” az apostolokat.

Az evangéliumokban rendkívül az igény arra, hogy Jézus és tanítványai hala-
lának felelősségét a római politikai hatalomról a zsidó vallási hatalomra hárítsák
át. A mai történészek ezt rendszertint úgy magyarázzák, hogy ez a nem zsidók
megértésére érdekében történt így. Mivel a keresztények már a nem zsidóknak
predikáltak, kisebbségi akarták a nem zsidó kormány keresztényellenességét.⁶
Fontos azonban megfigyeznünk, hogy a felelősséget nem csupán a rómaiak ha-
rtják át a zsidó hatalomra, hanem a *politika*ról a *vallási* hatalomra is. Az evan-
géliumi hagyományak az a fontos, hogy Jézus és tanítványai haláláért ne csupán
a zsidó (és sokkal kevésbé a nem zsidó) politikai hatalmat terhelje a felelősség,
hanem kifejezetten a zsidó *vallási* hagyományt és annak előjáróit. Ebből arra
következtethetünk, hogy az áthárítás célja nem egyszerűen a nem zsidóknak va-
ló kedvezés volt, hanem mindenképp a zsidó vallási hagyományokkal való
szembeállítás.

Miért kell hangsúlyozni, hogy a zsidó vallási hagyomány nem csupán elutasítja a Szentírást, hanem hírnökeit is megpróbálja megölni (ideértve „elődeiket”, a prófétákat is)? Szerintünk a keresztény hagyománynak ez a tétele abból a döntő fontosságú igényből fejlődött ki, hogy vallási jelentést adjanak magának a keresztrefeszítésnek, azaz dogmatikai szűkségszerűségé tegyék azt a tény, hogy az Ember-Próféta-Király-Fiát egy hitetlen nép nemcsak, hogy nem hallgatta meg, de a jóslatokban még az is bennefoglaltatott, hogy meg fogják gyilkolni. Ez úgy viheto véghez, ha beelőlvassuk a zsidó történelemben annak a hitelhagyott Izraelnek a képét, mely mindig elutasította és megölte a prófétákat. A legalkalmasabb szöveg ehhez Ezsaiás könyvének 53. fejezete, melyben a szenvedő szolgáról valóban azt állították, hogy meghalt, és a szenvedéstől szülő részek a Zsol-tarok könyvében is olvashatók úgy, mintha a messiás-király tényleges halálára vonatkoznának.⁷ Heródesnek azt az újítását, hogy a görög hősök emléksírajának mintájára emléksírokat emeltetett a prófétáknak, az evangéliumokban annak bizonyítékaként értelmezik, hogy a zsidó vallási hatalom elismeri, mindig megölte a prófétákat, és megpróbálja e bünt jövőtémni.⁸

A zsidóellenes attitűdök tanulmányozásának elsődleges forrásai az egyházatyák *Adversus-Judaeos*-írássai. Ezekben az írásokban figyelemre méltó, hogy mennyire megőrzik az ősi testamentumok hagyományát. Mint ilyenek, az Ószövetséghez kapcsolódó krisztológiai és antijudaikus midrások hagyományát folytatják, amely a keresztény teológia első formája volt. Amint láttuk, ez a módszer már létezett, és az Újszövetség hermeneutikai alapját képezi. E hagyomány folytatódik az egyházatyáknál, olyan témák és szövegek növekvő gyűjteményeként, melyeknek egyfelől a krisztológiai, másfelől a zsidók kárhozott voltát és „vakágát” kell bizonyítaniuk. *A zsidó történelem mint a bűnök útja*. A zsidók kárhozott volta végül is azon az állításon alapul, hogy elutasították Jézust mint megváltót. Am az egyházatyák, mint az Újszövetségben is, a hitelhagyásnak ezt a végso tettei visszavetítették, és a zsidó történelemből a bűnök útját konstruálták. Be akarták mutatni, hogy ez nem csupán egy új és megbocsiható tévedés volt a zsidók részéről: hanem nem mindig is cserben hagyták Istent. Ezért Krisztus elutasítása és meggyilkolása sa egy hitszegő nép gonosz történetének előre elrendelt vége. Ahogy Krisztus halálakor az Újszövetségben a zsidók hallhatják: „Törlésétek be ti is a ti atyáitoknak mértékét!”⁹ E mondat magva még mindig a próféták megöletéséről szól.

A zsidók bűneinek e listáját azonban az egyházatyák lényegesen kibővítették. A zsidók nemcsak a próféták gyilkosai, hanem bálványimádók, törvényszegők és minden bűnben vétkesek is. A bűnre és a bálványimádásra való hajlandóságról rendszertint feltételezik, hogy már egyiptomi tartózkodásuk idején megkezdődött. [...] Aranyoszájú Szent János a zsidók egyiptomi életét úgy jellemzi, hogy „bordélyt építettek Egyiptomban, vadul paráználkodtak a barbárok-kal, és idegen isteneket imádtak”, s az állítást tévesen Ezékielnek tulajdonítja.¹⁰

Az egyházatyaik más bűnöket is felsoroltak, hogy még jobban kiszínezzék a zsidók bűnösségéről festett képet. A zsidók állítólag mindig káromolták Isten nevét (Ezsaiás 52:5: „és nevem szüntelen minden nap gúnyoltatik”),¹¹ Mindig lázongtak és ellenálltak a Szentléleknek (Ezsaiás 65:2: „kitéjlesztém kezemet egész napos nép után, a mely nem jö uton járt gondolatainak nyomán”),¹² Falánkok voltak (Mózes II. könyve 32:6: „azután leülte a nép emi és imi; azután felkelének járszani”),¹³ kéjvágyóak (Mózes V. könyve 32:15: „és meghízott Jესurun, és rügdödött”)¹⁴ és házasságtörők (Jeremiás 5:8: „*minu* a hizlalt lovak; kiki az ő felebarátjának feleségére nyert”),¹⁵ A bűnök e repertóriumjának talán a legrendkívülbb tétel az a vád, hogy a zsidók gyermekgyilkosok, és felalldozzák gyermekkeiket az ördögöknek. Ennek a gondolatnak a Zsolttok könyve 106:37 (a patrisztikus „bűnkatalógus” mértékadó forrása) volt az alapja. Aranyászajú Szent János hatodik prédikációjában különösen erre és más forrásokra is alapozva ábrázolja úgy az öszöveségi népet, mint megrogzott csabítottakat és bálványimádókat, akik „felalldozák fiaikat és leányaikakat az ördögöknek”. Aranyászajú Szent János többször is úgy beszél a zsidókról, mint akik „stenetelének, bálványimádók, fajtalánok, megkövezik a prófétákat és tízezer borzalmat követnek el” (Or. C. Jud. 6, 2). Ötödik prédikációjában azt is kijelenti, hogy kannibálok, akik megesszik a tulajdon gyermekeiket (Or. C. Jud. 5, 6; Mózes V. könyve 28:57 és Jeremiás siralmi 4:10).

Az *Öszöveség két népe*. Az öszöveségi zsidókra állítólag jellemző bűnökről szóló mesék bizonyításának hermeneutikus módszere abból áll, hogy a prófétai üzenetet átcuszusztják a jobb kézről a balba. Az ítélet és az ígért prófétai okfejtése állítólag nem egy népre, a zsidókra, hanem két népre, a zsidókra és a jövendő egyház népre vonatkozik.

Ez az eljárás a zsidó Szentírás, mely ténylegesen magában foglalja a zsidó önkritikát is, a zsidók könyörtelen karhőztetésévé változtatja, az egyház viszont tökéletesnek állítja be magát, és elveszti a próféták önkritikus hagyományait! Ez azt is jelenti, hogy az Öszöveség hősei az egyház őseitől és zsidóktól példig olyan néppé, mely soha nem fogadta el prófétáinak vezetőit és prófétáinak tanításait magva a nem zsidó egyház választottságának, valamint annak a bizonyítékának, hogy a választás az egyház a zsidók e tanítása révén örökölte. Az egyházatyaiknak ez a gondolata leggyakrabban úgy jelenik meg, mint „a zsidók” és „a népek”, azaz a nem zsidók közti ellentét. A zsidók az a nép, mely soha nem hallotta meg a prófétákat, és végül azért taszították ki, mert elutasították a Messiaszt. Egy új nép, „a népek közül” hívők veszik át helyüket Isten választott népeként. A patrisztikus hangyománny nem nagyon igyekszik fenntartani a gondolatot, hogy az egyházban maradt zsidók alkotják azt a törzset, melybe a nem zsidókat „beolították”. A viszontzont elsősorban a helycsereként írják le. Az elvetemült, hitetlen zsidók kitaszítottak, és a hívő nem zsidók veszik át a helyüket.

A zsidók állítólag képtelenek megérteni vagy értelmezni a saját Szentírásukat, sőt, megtalálni benne Istent. A zsidók „vakok”, „kemény szívűek” és „fátyol bo-
részlete is.¹⁸

áll világosan, hanem életének, szenvedésének, halálának, feltámadásának minden megnyilvánulásai.¹⁷ Állítólag az Öszöveiségben nemcsak Jézus messiási eljövetele három férfiú (Mózes I. könyve 18:2) és más részek állítólag a Szentháromság sünk embert a mi képünkre”, Mózes I. könyve 1:26), az Ábrahám előtt megjelent-
révén tett kinyilatkoztatásai. A teremtetéstörténetben használt többes szám („teremt-
értelmezését. Isten megnyilatkozásai valójában az Atyának a Fiu vagy a Logosz
ban. Sok antifudatikus írás a zsidók ellen használja fel az Öszöveiség krisztológiai
alapvető az *Adversus-Judaeos*-hagyományban és általában a keresztény teológia-
A *Sentius krisztológiai beteljesítése*. Az Öszöveiség krisztológiai értelmezése
valkoddottak”, s a „testi” körülmeletést hirdetik, a „körülmeletlen szívűek”.¹⁶

hogy a körülmeletés igazi jelentése a bűnbánat. A bűnbánó keresztények az igazi körülmeleték, a „körülmeletit szívűek”, a zsidók pedig, akik hitúságukban „felü-
A „ti a szíveteiket meteljéteket körül” prófétai parancsa most már azt jelenti,
sége), s akiknek „elő szívet” (belső, lelki engedelmeiséget) adott.

vény”. Ok azok, akikről Isten elvette a „köszívet” (a kifele mutatott engedelmes-
be azt. Nem a zsidók, hanem a keresztények azok, akik valóban „betartják a Tör-
teljesül be. A keresztények nem külső formája, hanem belső értelme szerint tartják
s ezért ezt a keresztényeknek nem kell betartaniuk, hanem azt is, hogy az lélekben
csak azt a gondolatot foglalja magában, hogy a mózesi törvény érvényét veszítte,
A *törvény lelki beteljesítése*. A Törvénnyel szembeni keresztény érvelés nem-
a kijelölt helyen tartják.

missiusséval megszűnt. A zsidók elhagyták Istent, mert az ünnepeket továbbra sem
izmus, mint Isten érvényes imádatának eszköze, a papság és a templom megsem-
ezeket az ünnepeket csak a jeruzsálemi Templomban lehet megtartani. A juda-
guslatlanul ünnepeinek a diaszpórában, mert Isten a Törvényben elrendelte, hogy
A templom, a papság, a szertartások rendszere mind megsemmisült. A zsidók jo-
tak ahhoz, hogy továbbra is megtartsák azt. Vallási központjuk romokban hever.
Az elasztas jelleknt Isten visszavonta a zsidó Törvényt, mert a zsidók romlot-

A zsidók elkarhozása

olyan nép helyzetébe kerülnek, mely végül minden vizsgán elbukik.
ban *teljesedik be*, hiszen ez elfogadta az Izráelnek ígért Messiasát. A zsidók egy-
melyet Ábrahámnak *ígérték*, a próféták *megjósolták*, s mely a nem zsidó egyház-
les dolog, s hogy a zsidókat végül is elasztírták. Lenyegeében egy szövevény van,
A próféták *megjósolták*, hogy a zsidók kiválasztása csak ideiglenes és feltéte-

hogy elfogják a félrevezetett judaizálókat, ahogy a vadászok is csapdába ejtik a vadállatokat, és minden lehető módszerrel rá kell tenni venniük őket, hogy hagyják-nak fel a Krisztus gyilkosával való kétes barátkozással. Ha az embernek erőszak-kal kell őket bevonzolnia a házába és elötnük kell emnie, hogy megszegjék isten-telen bűnjüket, még az is jobb, mint betörödni, hogy a zsidókkal bűjtőljenek Jom Kippurkor (Chry. *On C. Jud.* VI, 7; PG 48, 916).

Aranyszájú Szent János ezekben a prédikációkban valójában sohasem mondja nyájának, hogy kövessenek el erőszakot magukkal a zsidókkal vagy zsinagó-gáikkal szemben, bár meglehetősen nyíltan kijelenti, hogy „gyűlöli őket”, hogy „Isten gyűlöli őket”, hogy minden proféta „gyűlöli őket”, s hogy a szent vértá-núk is „gyűlölik őket”. Metaforikusan még arról is szól, hogy a zsidók „megér-tek a pusztulásra”. Nyilvánvaló, hogy Aranyszájú Szent János számára a zsidók sohasem voltak „testvérek”, leendő testvérek, sőt, még emberi lények sem. Val-lási értelemben csupán a judaizálóként aggodott. A prédikációiban maguk a zsi-dók az emberi társadalomból mindenesetül átkerültek az ördögök birodalmába.

Prédikációt egy olyan nyugalom, széthúzásról megnyomortott hellenisztikus városban tartotta, ahol a közösség már követelt el erőszakot a zsidókkal szemben, különösen a zsidó háborúk idején. Ezzel az egyház legnagyobb prédikátora, az „Aranyszájú”, áldását adta a zsidók polgári státusának most már kormányzatiilag szentesített megszüntetésére, valamint arra, hogy a vallás egyre inkább a zsidó-kal szembeni erőszak eszközüvé váljék. A zsidó és judaizáló népességgel szem-ben a másik oldalon a pogány és a nem zsidó keresztény népesség áll, melynek tagjai boldogan megtámadták azt a kisebbségi csoportot, mely a hellenisztikus idők óta a város külföldi, ömaga igazgatta negyedében él. Az V. század elején a zsidók elleni erőszakhullámok söpörtek végig Antiochián, s ekkor rögzítették először a zsidók „rituális gyilkosságának” keresztény vádját. A város nagy zsiná-góáit lerombolták. Oszlopos Simeon, a híres szent, közbelépett, hogy megaka-dályozza a kormányzót a zsidók kartalanításában. A zsidókkal szembeni erőszak továbbra is jellemezte az V. és VI. századi Antiochiát, majd a tömeges átértéste követő mérsárlás után végleg elűzték a zsidókat a városból.²¹

A patrisztikus idők keresztényei és zsidói teológiailag egymást kölcsönösen ki-záró álláspontot foglaltak el: mindkét fél azt állította, hogy a biblikus hitnek ő az egyedül jogos örököse. A zsidók semmivel sem voltak toleránsabbak a kereszté-nyekkel szemben, mint a keresztények a zsidókkal szemben, bár „a népektről” al-korint nézeteik lehetővé tették a zsidóknak, hogy együtt éljenek keresztényekkel és más hitű népekkel, feltéve, ha azok békén hagyják a zsidókat. A keresztény univerzalizmus viszont nem volt ilyen megegedő a nem keresztényekkel. A zsi-dók elűzték a judaizáló keresztényeket a zsinagógákban, bár téríteni nem engedték őket, a keresztények ezzel szemben nem tűrték meg a judaizáló keresztényeket az egyházban. A keresztény álláspont mindazonáltal továbbra is hagyott életteret a

zsidóknak. A zsidók azonban csak úgy maradhattak meg – sőt úgy kellett megmaradniuk – a keresztény korszakban, hogy nem lehetett saját jogán elismert vallásuk, hanem csak egy olyan negatív térben létezhetek, amely az isteni karhózatnak, s az egyház végső „igazságának” bizonyítására szolgált. A keresztényellenesség a zsinagóga külső nyomásra keletkezett önvédelmi igényét szolgálta, amerre már nem volt szükség, amikor az egyház megszervezte önmagát a zsidó közösség falain kívül. A keresztényiség számarata az antijudaizmus nem a támadással szembeni védekezés volt, hanem a keresztény öngazolás belső igényéből fakadt. Az antijudaizmus a keresztény szentírásanyagzat része. Az antijudaikus érvek az apostoli idők és a IV. század között megszilárdultak. Ezeket az érveket újra és újra elismerték minden olyan keresztény prédikációban, biblíamagyarázatban vagy teológiai értekezésben, mely valamilyen módon érintette a zsidókat. Es mivel az egyház továbbra is azt állította a zsidó történelemtől és a zsidó Szentírásról, hogy az ő történelme és szentírása, s a választott Izrael örökösének vallotta magát, nehéz volt úgy prédikálni vagy tanítani, hogy ne érintsek valamilyen módon a zsidókat. A IV. század első harmadában a keresztényiség üldözött hitből a zsidókat. A zsidó vallásává vált. Ami előzőleg egy törvényen kívüli szekta ellenséges hagyománya volt, az most a keresztény Római Birodalom hivatalos hitvallásává lett. Az ortodox keresztényiség alig ötven év alatt a megtűrt helyzettől a bíródom kizárólagos vallásává küzdötte fel magát. I. Theodosius (378–395) uralkodására a pogányok és eretnek hitét és szertartásait törvényen kívüli helyezték. Templomait lerombolták vagy elkobozták. Pusztá létezésüket is behatárolták.²²

Egyedül a judaizmus volt az a más és nem keresztény hit, mely törvényes maradt a keresztény világban. Helyzete, melyet pártavallásként és alig-alig megtűrt vallásként foglalt el, egyedülálló volt.

A keresztény teológia, miközben Isten előtti történeti helyzetüket tekintve nyomósra ítélte a zsidókat, nem helyeselte meggyilkolásukat. Ellenkezőleg, az egyház hivatalos álláspontja biztosította a judaizmus továbbélését. Bár a papok és teológusok szidalmait gyakran odáig is elmenték, hogy a zsidók megölését szorgalmazták, a hivatalos elmélet kizárta a „végső megoldás” lehetőségét. A judaizmusnak az idők végezetéig léteznie kell, olyan kiüresedett vallásként azonban, mely elvesztette kiváltságos státusát és belső spirituális erejét. Pártastátusban kellett továbbélnie a történelemben, hogy bizonyíthassa az egyház választott voltát, és tanúja legyen az egyház végső diadalának. Kritizmus visszatérésekor a zsidók vagy elismerik végre tévedésüket, vagy végső karhózatra ítéltnek. Az egyháznak mielőbb meg kell térítenie a zsidókat, és azt is meg kell akadályoznia, hogy a judaizmus hatással legyen a keresztényekre. Az egyház kötelelességének érezte, hogy ezt a karhózat helyzete a társadalmi „nyomorúság” formájában erősítse meg, ám a „végső megoldás” nem hajtható végre emberek, hiszen ez Isten kezében lesz a végítélet idején. A keresztény császárok és egyházi tanácsok a zsi-

dóknak a keresztény társadalomban elfoglalandó helyzetére vonatkozó törvényi mi gyakorlatba átültetni.

Kr. n. 315 és 439 között (Constantinus uralkodásától a theodosiusi törvény-könyv életbe lépéséig) a zsidók megítélését allandóan rosszabbodó jogi helyze-tük is megerősítette.

Ennek a folyamattak az alapelvei, ahogy J. E. Seaver és James Parkes össze-gezte, a következő: a tendencia mindig a rosszabbodó helyzet felé mutatott (amíg a felvilágosodás idején ez a folyamat meg nem fordult). Olyan jogot, me-lyet a zsidók egyszer elvesztettek, sohasem állítottak tartósan vissza, miközben velük szemben alkalmazott szigorításokat allandóan megerősítették és kiter-jesztették.²³

A Justinianus által Kr. n. 534-ben kibocsátott *Corpus Juris Civilis* kihagyta a felet annak a több mint ötven törvénynek, mely a theodosiusi törvénykönyvben a zsidókkal foglalkozott.²⁴ A justinianusi törvénykönyv tovább súlyosbította a zsidók helyzetét azzal, hogy – a polgári és vallási jogaitak védő – sok törvényt elvetett, miközben a szigorításokat megerősítette és kiterjesztette.

Az arab hódítással új korszak köszöntött a spanyol zsidóságra, mely hatszáz éven át tartott. A muzulmánoknak is megvoltak a saját törvényeik, melyek mind a zsidókat, mind a keresztényeket alárendelt helyzetbe kényszerítették. Am a zsidók viszonylag több előrelépési lehetőséget élveztek a muzulmán, mint a ke-resztény országokban. Az ortodox muzulmán területeken sem tömegmészárlá-sok, sem tömeges kiűzések, sem erőszakos térítések nem fordultak elő.

A spanyol zsidóság története olyan jelenséggel végződik, mely hasonlít a faji antiszemitizmushoz. Itt egy hivatalosan keresztényvé vált zsidó közösség élt, melyet az inkvizíció mégis azért üldözött, mert titokban „zsidó”. A „vér tisztasá-gának törvényei”, melyek a spanyol társadalomban a XVI. századra általánossá váltak, tisztán faji törvények voltak. Kizárták a zsidókat a világi és az egyházi vezetéstől, tekintet nélkül arra, hogy titkos judaizálók vagy a legösszintébb kato-likusok voltak. Akik világi vagy egyházi állásra pályáztak, azoknak be kellett mutatniuk származásukat igazoló dokumentumokat az inkvizíciónak, hogy bizo-nyítsák, nincsenek eltitkolt zsidó elődeik. Ezek a törvények egészen a XX. szá-zadig megmaradtak például az olyan katolikus rendek szabályzataiban, mint a jezsuiták. Ezek a náci nürnbergi törvények ösei voltak. Elárulják azt is, mennyi-re kétértelmű a zsidók „megterésének” keresztény követelése. Az egyes ártér-t zsidókat asszimilálni lehetett. A tömegesen ártér zsidó népességet azonban etni-kai értelemben még mindig különálló „zsidó” közösségek tekintették. A „ju-daizmusnak” tulajdonított minden ördögi jelleg még mindig a „zsidóhoz” tapadt. Ráadásul a keresztiség – még a kényszerített is – automatikusan eltörölt minden antijudaikus törvényhozást, s így eltüntette azokat az akadályokat, amelyek a

A középkorban az egyháznak az a küzdelme, hogy visszaillesse a zsidók teológiai megkívánt, „nyomorúságos” helyzetét, minden tekintetben sikeresnek bizonyult. A középkor időszakával zsidó közösség politikai szolidaritásaira és társadalmi megbélyegzettiségre karhözátartott, gettókba kényszerült, gazdasági el lehetetlenült, kiszolgáltatottá vált az alulról jövő erőszaknak, valamint a felülről jövő zsarnoki kizsákmányolásnak és a kizűzésnek, majd végül Anglia, Franciaország, Spanyolország, Portugália és nagyrészt Németország zsidósága is szétszóródott, száműzetett vagy arra kényszerült, hogy vallását tekintve gyakorlatilag a fejlődésnek ott lebegett a zsidó teológiai képe, melytől a fejlődés megkezdődött. Mindez végül abban csúszott ki, hogy a zsidó gyakorlatilag az ördöggel azonosították. Hogy ez a folyamat miképpen ment végbe, az rendkívül bonyolult történet, melyben a különböző tényezők sok kapcsolódási pontja bizonyítatlan, bár az általános tendencia mindig a rosszabbodás irányába mutat. Itt most csak annyit tehetünk, hogy megpróbáljuk a különböző elemeket a legegyszerűbben összegezni.

A középkori nyugati világban a zsidók helyzetének nagy fordulópontját a kereszties hadjáratok jelentették, ami önmagában megmutatja, hogy az egyház milyen sikeres volt a zsidókkal szembeni vallási gyűlölet kialakításában.

A kereszties hadjáratoktól az egyenjogúsáig: a gettó kora

A muzulmán birodalom fellemelkedésével a zsidók szerepe Galliaiban új jelleget öltött. A szírek, akik kezében addig összpontosult a kereskedelem, most egy arab ország keresztényeként elvesztették pozícióikat. Galliaiban a gazdasági intézmények kezdetleges szintre estek vissza. A zsidók maradtak az egyedüli közvetítők, akik egy kevés nemzetközi kereskedelmet folytathattak Európa és a Közel-Kelet között. Ezért ebben az időszakban kizárólag kereskedőként azonosították őket.

A sötét középkor végén virágzott a zsidó közösség Franciaország és Németország városaiban, annak köszönhetően, hogy a zsidók vállalták a kereskedő szerepet az éledező gazdasági életben. Am az egyház által a keresztényeknek tartott teológiai képmár szörnyű bosszút készített elő az elnyomásból való idegenséges megszabadulásért.

zsidóknak a keresztény társadalomban való előretűtást hátráltatták. A XVI. századi Spanyolországban koztümös főpróbájt látjuk a XIX. századi európai társadalmakban. A zsidó közösségre, melyet *en masse* asszimiláltak, később úgy tekintettek, mint a keresztény társadalomba betolakodók tömegére, s az előzőleg kialakított korlátokat most faji alapokon állították fel újra.²⁵

A keresztes hadak úja a kereskedelem útvonalává alakult át. Azokon a kereskedelmi utakon, melyeket az iszlám felemelkedése óta zsidó vándorkereskedők tapostak ki, a zsidó kereskedők már nem voltak biztonságban, mert a keletre vezető utakon talált zsidó karavánokat a keresztes lovagok automatikusan lemészárolták. A keresztes hadjáratok kora tehát azoknak a zsidó kereskedőknek a kiszorításával és kizorításával járt, akik a sötét középkorban az Európa és Ázsia közötti kereskedelmi útvonalakat nyitva tartották.²⁶

A keresztesek pogromjait a Rajna-vidék zsidó közösségei sztoikus hősiességgel fogadták. Visszautasították a keresztes lovagok kardjának hegyén kínált kereszteséget, s rendszerint inkább hagyták megölni magukat vagy tömeget öngyilkosságot követtek el. Az európai zsidóság kialakította a mártírok etikáját. A Szent-háromság keresztny tanát többistenhínek tekintették, a Jézus isteni mivoltáról szót pedig báványimáadásnak.

A keresztnyek nem tudták megmagyarázni a zsidók keresztséggel szembeni ellenszégülését. A keresztny teológia megfosztotta a zsidókat a belső szellemiségtől, és úgy határozta meg őket, mint akik csupán a törvény betűjéhez és a „testiséghez” ragaszkodnak. A zsidó vallással való szembeesülés ezért nem váltható ki együtérzést a keresztnyekből. Inkább új antijudaikus mítoszok kompenzációs hullámát indította meg, hogy igazolják egy ártalmatlan ember-csoport indokolatlan lemészárlását. A rituális gyilkosság, a kűmtergezés és az ostyagyalázás mítosza a keresztesek erőszakának nyomában született, mert ezzel akarták megerősíteni azt a zsidókról kialakított képet, mely szerint ártalmatlan nyos terveket forralnak a keresztnység ellen, s ezzel akarták igazolni saját vakbuzgalmukat.²⁷ E vádak addig nem léteztek. Ezek a keresztesek erőszakos tetteire született válaszok voltak, amelyekkel ezeket a tetteket próbálták megigazolni.

A keresztesek megmutatták a keresztny tömegeknek a zsidó közösség sebezhetőségét is, s ez olyasmi volt, amit addig nem ismertek fel. Most azonban már látták, hogy ezt a virágzó közösséget, mely addig látszólag hatalmas fejedelmek védelme alatt állt, akármiilyen csöcselék büntetlenül megáramadhatja. A törvény és rend gyenge erői tehetetlenek voltak az ilyen tömegek erőszakkal szemben. Miután ezt a leckét megtanulták, a pogromok több évszázadon át folytatódtak. A keresztes lovagok ahhoz is hozzájárultak, hogy újra meghatározzák a zsidók politikai helyzetét. Bűn volt megölni olyan zsidót, aki a király védelme alatt állt. Amivel az uralkodó védte, magának a zsidónak már tilos volt fegyvert fognia. A lovagkorban ezzel a zsidókat szolgáskorba taszították.

A zsidóknak az uralkodó szolgáiként meghatározott új politikai szerepe csak akkor körvonalazódott világosan, amikor kölcsönhatásba került az egyházi törvényel, mely a XIII. század elején szisztematikusan meg akarta nyírni a zsidó társadalmi kiváltságokat.

Az egyház kánoni törvényhozása a XIII. században sikerrel taszította alacsonyabb társadalmi helyzetbe a zsidókat. Az egyház azért küzdött, hogy a Constantinus óta hozott összes régi egyházi és császári antijudaikus törvényt ismét életbe lépesse. A zsidóknak mindig a keresztények alatt, sohasem fölöttük kellett elhelyezkedniük. Azonkívül, hogy a zsidót teológiai úton így szorgosabba taszították, a keresztény társadalmat szigorúan meg kellett védeni a zsidó „fertőzésről”. Minden társadalmi kapcsolatot, együttélést, közös étkezést, nemi kapcsolatot, személyes beszélgetést, különösen ha vallási ügyekről folyt, meg kellett akadályozni, nehogy a zsidó „hitelenség” megfertőzze a keresztény hitet. Az, hogy a „zsidóságot” olyan fertőzésként tüntették fel, melyet az ember mindenféle kapcsolata során megkaphat, az olyan elképzélesek heveny forrásává vált, mint amilyen a „külmérgezés”. Hozzájárult a faji antiszemizmus szökészlethez is, mely mindig úgy ábrázolta a zsidókat, mint valamiféle veszedelmes vagy fondorlatos „ragályos betegség”. Az egyház arra irányuló törekvése, hogy megakadályozza a zsidóknak a keresztény társadalommal létesített minden kapcsolatot, abban csúcsosodott ki, hogy gettóba kényszerítették őket, zsidó öltözeteket, kúpós süveget és „zsidó jelvényt” kellett viselniük (ez rendszerint sárga kör volt, mely azt jelképezte, hogy „aranyért” árulták el Krisztust, s mely egyesítette magában a vallási és a gazdasági antiszemizmust). Ezeket a rendszabályokat a negyedik lateráni zsinat (1215) fogadta el, bár az egyháznak csak a bázeli zsinat (1434) után sikerült azokat egyetemesen érvényre juttatnia.²⁸ Ezek a jelek láthatóvá tették a zsidók megbélyegzettiségét, olyan fizikai támadásoknak tették ki őket, mint addig még soha, és továbbrontották a zsidóknak azt a lehetőséget, hogy kereskedőként járják az utakat.

Végül magát a Talmudot is beültették. Több, egymást követő vizsgálat is elítélte, annak ellenére, hogy a talmudisták védekeztek a keresztény vádakkal szemben.²⁹ A Talmudot és a zsidó műveket a XIII. század közepén nyilvánosan elégették Franciaországban, s ezzel megszüntették a Talmud-tudomány egyik fontos központját.

Az utolsó elem, mely meghatározta a zsidóknak a középkori társadalomban elfoglalt helyzetét, gazdasági jellegű. Mivel a zsidókat megakadályozták abban, hogy részt vegyenek a mezőgazdaságban, először azzal, hogy nem tarthattak kedést korlátozták az új veszedelmek és a legtöbb mesterséget elzárta előlük a céhek vallási jellege – a zsidóknak nem maradt más helyük a középkori gazdaságban, csak a pénzkölcsönzés területén. A keresztény gazdaságfelfogásban azonban a pénzkölcsönzésnek nem jutott hely.

Biblia megengedte, hogy kamatra kölcsönözzenek pénzt „idegeneknek”, vagy azért, mert a zsidók kárhozottak, nem számít tehát, ha bűnöznek. A zsidókra azonban úgy tekintettek, mint az uralkodó tulajdonára, ami automatikusan

Amikor a zsidók pénzkölcsönzői szerepe megszűnt a keresztény társadalomban (amely ezt a szerepet magának sajátította ki, gyakran sokkal kizsákmányolóbb módon), a vallási vakbuzgóság még hevesebb lett. A középkor vége nem csupán a gettó kora volt, hanem az ördögé is. A XIV. század közepén kitört pestisjárvány, mely Európa népességének harmadát elpusztította, valamint egyéb tényezők megzavarták Európa elméjét. Mindenütt boszorkánnyok és ördögök tántarogtak a halállal kén- és hamufelhőben, és mindeme gonoszok alakjára „a zsidó” coltak a halállal kén- és hamufelhőben, és mindeme gonoszok alakjára „a zsidó” mitikus arca nyomtára a bélyegét. Az a tény, hogy a zsidók kiemelkedő orvosok voltak, különösen az uralkodók udvarában, valamint a zsidó élet egészségesebb jellege, mely időnként kicsit visszafogta a pestis pusztítását, csak hozzájárult a panamoiához. Ugy hitték, a zsidók és a leprások összeesküdtek, hogy ürüléket és

nyak voltak. A zsidók pénzkölcsönzői szerepe megszűnt a keresztény társadalomban (amely ezt a szerepet magának sajátította ki, gyakran sokkal kizsákmányolóbb módon), a vallási vakbuzgóság még hevesebb lett. A középkor vége nem csupán a gettó kora volt, hanem az ördögé is. A XIV. század közepén kitört pestisjárvány, mely Európa népességének harmadát elpusztította, valamint egyéb tényezők megzavarták Európa elméjét. Mindenütt boszorkánnyok és ördögök tántarogtak a halállal kén- és hamufelhőben, és mindeme gonoszok alakjára „a zsidó” coltak a halállal kén- és hamufelhőben, és mindeme gonoszok alakjára „a zsidó” mitikus arca nyomtára a bélyegét. Az a tény, hogy a zsidók kiemelkedő orvosok voltak, különösen az uralkodók udvarában, valamint a zsidó élet egészségesebb jellege, mely időnként kicsit visszafogta a pestis pusztítását, csak hozzájárult a panamoiához. Ugy hitték, a zsidók és a leprások összeesküdtek, hogy ürüléket és

A zsidók XV. századi küzdelesei Spanyolországból és Portugáliából a vallási fanatizmus és egy új jelenség, a nacionalista abszolútizmus keveredésének következményeit tükrözi. Annak, hogy a zsidókat 1290-ben Angliából, 1390-ben Franciaországból, a XIV. század közepé és a XVI. század között a legtöbbször met városból is elűzték, szintén voltak gazdasági alapjai, bár az ellenük felhozott vádak rendszerint a rituális gyilkosság, az ostyagyalyázás és hasonló koholmányok voltak.

Az uralkodó uszorásainak szerepe lehetővé tette, hogy a zsidók életben maradjanak, ám csak nagyon ingatlan alapokon. Társadalmilag minden városban alácsont sorba taszították őket. Mivel az uralkodók védtek meg őket a támadásoktól, annak a forrongó gyűlölethez a célpontjává váltak, melyet a kizsákmányolt osztályok éreztek az uralkodók politikai hatalmával és gazdasági elnyomásával szemben. Mivel a zsidók testestették meg ezt az elnyomást, az ütköző szerepét játszottak az uralkodók és a nép között, így ez a gyűlölet gyakran a zsidókra irányult. Mindenesetre mindig tönkre lehetett tenni és számszerű lehetett őket, amikor a nép tiltakozása feltámadt az uralkodó ellen, ami gyakran a rituális gyilkosság vagy más vallási vádak formáját öltötte, és arra kényszerítette az uralkodót, hogy teljesítse azoknak a városlakóknak vagy nemeseknek a követeléseit, akikkel a feudális uralkodói hatalomért küzdött. A zsidók ennek a hatalmi harcnak a közepén találtak magukat, s végül áldozataivá is váltak.³⁰

Az uralkodó uszorásainak szerepe lehetővé tette, hogy a zsidók életben maradjanak, ám csak nagyon ingatlan alapokon. Társadalmilag minden városban alácsont sorba taszították őket. Mivel az uralkodók védtek meg őket a támadásoktól, annak a forrongó gyűlölethez a célpontjává váltak, melyet a kizsákmányolt osztályok éreztek az uralkodók politikai hatalmával és gazdasági elnyomásával szemben. Mivel a zsidók testestették meg ezt az elnyomást, az ütköző szerepét játszottak az uralkodók és a nép között, így ez a gyűlölet gyakran a zsidókra irányult. Mindenesetre mindig tönkre lehetett tenni és számszerű lehetett őket, amikor a nép tiltakozása feltámadt az uralkodó ellen, ami gyakran a rituális gyilkosság vagy más vallási vádak formáját öltötte, és arra kényszerítette az uralkodót, hogy teljesítse azoknak a városlakóknak vagy nemeseknek a követeléseit, akikkel a feudális uralkodói hatalomért küzdött. A zsidók ennek a hatalmi harcnak a közepén találtak magukat, s végül áldozataivá is váltak.³⁰

menstruációs vért tartalmazó, megátkozott zacskókkal mérgezzék meg a források, amelyek titkos csatornákon keresztülfolytak Európa minden kútján. A zsidók megint a ragályos betegség képében jelennek meg, mely titokban megfertőzi a keresztény Európát, s ez a kép majd erőteljesen újjaéled a rasszista mitológiában. Egész Európában pogromok dúltak fel a zsidó közösségeket, s lemezáróltak holttestei növelték a pestisben elpusztultak számát.³¹ A zsidó képe a keresztények fejében torz szörnységgé silányult, akinek szarva, farka, hasadt patája és kénes büze alapvetően ördögi jellegéről árulkodik. Attól a pillanattól kezdve, amikor a drámák, a fametszetek és a nyomtatványok elterjedésével az emberek közötti kommunikáció nagy mértékben felgyorsult, a zsidónak ez a képe vált uralkodóvá az európaiak fejében, s egészen a náciizmusig ez a kép maradt róla a meghatározó.³²

A judaizmus számára a „középkor” magát a kereszténységet jelentette! A nyugati társadalomban a zsidók jogfosztott helyzete Constantinusól egészen a XIX. századig tartott, amikor a liberális forradalom szétfeszítte a kereszténység mint államvállalás jogi keretét. A gettó kora a zsidók számára Nyugat-Európában a XIX., Kelet-Európában a XX. századig tartott. A francia forradalmárok Franciaországban 1789-ben megszüntették az antijudaikus törvényeket, Napóleon pedig magával vitte a forradalmat hódító háborúba. Am a reakció és a restauráció idején sok helyen ismét zsidóellenes intézkedéseket vezettek be. A gettókat csak 1848 és 1870 között szüntették meg, s a zsidók ekkor kaptak Nyugat-Európában teljes jogú állampolgárságot. Németországban viszont csak a weimari köztársaság szüntette meg teljesen a megkülönböztetéseket! Kelet-Európában a XIX. század végi és a XX. századi pogromokban a régi vallási vádak keveredtek az új, faji vádakkal. A gettókat az orosz forradalom felszámolta, de Kelet-Európa java részében a gettó világot nem az egyenjogúsítás söpörte el, hanem a Holocaustus!³³

Amikor felismerjük, hogy a zsidók középkori helyzete az újkorban folytatódott, a középkori antijudaizmus és a náciizmus között képzelt szakadék hihetetlenül összezsúkkul. Kezdünk rájönni, hogy amit a náciizmus feltámasztott, az nem rég kipusztult attitűdök és szokások készlete volt, hanem egy olyan, a Nyugaton éppen hogy megszűnt, Keleten pedig megörzött világ, melynek mítoszai még mindig éltek, izzó parazsa pedig könnyen lánggra kapott. Ráadásul maga az egyenjogúsítás folyamata, az érvelés, melyen alapult, az ár, melyet követelt a judaizmustól, új formákban észleltette újja az antijudaizmust, mert a teológiai megvetést nacionalista, majd faji megvetéssé fordította át. Amíg a középkor intolleráns volt a vallási idegennel szemben, addig a modern állam az idegen nemzet tagjaival szemben volt intolleráns. Nem jutott hely zsidó öngazgatás számára, pedig ez a középkori államban lehetséges volt. A zsidó a modern államban a nemzeti identitással szemben a „kvüülálló” megtestesítője lett. A megváltozott elméletek és ti

Maradnak fenn. A filozófiai liberalizmus elméleti alapot nyújtott az egyenjogúsági-
táshoz, ugyanakkor megteremtette az alapot ahhoz is, hogy a vallási antiszemita-
mus nacionalista antiszemizmussá alakuljon át. A protestáns teológia és a bib-
liamagyarázat magába szívtá és elmélyítette ezt a kulturális antiszemizmust.³⁴

Az egyenjogúság árárt a kulturális asszimilációban is látni lehet. A legtöbb
liberális világban úgy vélekedett, hogy az asszimiláció az út, amely a zsidóknak
a kereszténységre való áttéréséhez vezet. Minden liberális magától értetődőnek
tartotta, hogy a gettó-judaizmus rossz erkölcsi, lelki és szellemi állapot. A talmu-
di judaizmust, mint az öngazgató zsidó közösség vallási alapját, fel kellett adni.
Az egyenjogúság ára a zsidó öngazgatas és az autonóm közösségi identitás fel-
adása volt. Mert ez az autonóm közösségi identitás, mely a középkori államban
lehetséges volt, megengedte, hogy a zsidók népként maradjanak meg a kereszt-
ény társadalomban. Az autonóm közösségi identitásnak és népként létezésnek
ezt a tudatát nem tudta a modern nemzetállam tolerálni, s ez alkotta a modern an-
tiszemitizmus alapját. Most már az etikai értelemben vett zsidó identitást tartot-
tak alapjában gomosznak. Ezt csak úgy lehetett megszüntetni, hogy a zsidó „né-
meté” válik, minden más esetben a kérdést megoldatlannak tartották, és ebből az
egyetlen kút csak a zsidók elűzése lehetett. Mindenesetre a zsidónak azzal kellett
fizetnie az egyenjogúságért, hogy közösségi értelemben megszűnik zsidó lenni.
Bizonyos, hogy maguk a zsidók is akarták az egyenjogúságot. Szabad hozzá-
férést akartak a modern kulturális és gazdasági élethez, s ezért hajlandók voltak
azzal fizetni, hogy feláldozzák politikai autonómiájukat.

A zsidóknak az egyenjogúsítás olyan ideológiáját kínálták, mely az antijudaiz-
mus racionalista változatán alapult.³⁵ Az antiklerikális deisták a kereszténységet
is elutasították az ész vallása nevében, melynek meg kell azt haladnia. Am azt,
amit a biblikusan kinyilatkoztatott vallásban gyűlölték, mindkét esetben, „zsidó-
ként” sztereotípiázták, viszont a spirituális, racionalitás és egyetemesség min-
den pozitív értékét a kereszténységnek vagy annak a filozófiának tulajdonított-
ták, mely a „judaizmussal” ellentétes volt.

A liberálisok mindazt, ami „rossz” volt a zsidóknban, kulturális jellegzetesség-
nek tartották. A zsidókat csak akkor lehet egyenjogúsítani, ha kulturálisan meg-
szűnnek zsidók lenni, ha világíva vagy – ahogy ezt a legtöbb liberális titokban
várta – kereszténnyé válnak. A konzervatív keresztények mindazt, ami rossz volt
a zsidóknban, a zsidó „jelleg” veleszületett tulajdonságának tartották. A bigottsá-
got, erkölcsatlenséget, a törvény betűjéhez való ragaszkodást, a testiiséget, a ma-
terializmust és a belső spirituális vagy etikai elvek hiányát olyan veleszületett
vonásoknak tartották, melyek kifejezik a zsidók „természetét”.

Mivel a keresztény racionalista és a keresztény romantikus elméletek szerint a
judaizmus nem volt vallás, e gondolkodási hagyomány értelemben a judaizmust
nacionalista, kvázi-rasszista kifejezésekkel határozták meg. Azt állították róla,

hogy nem vallás, hanem egy nép törvénye. A zsidók nem vallási csoport, hanem idegen nép. A judaizmus és a kereszténység ellentétét a zsidók és az európaiak vagy a zsidók és a németek ellentétévé alakították át.³⁶

A rasszista antropológia XIX. század végi megjelenéséig ez a nézet nem bomlott ki igazi fajelméleté. Am az antijudaizmus faji antiszemitizmussá való áttörtésénél az alapjai már lefektették a felvilágosodás filozófiájában, amely később a romantika filozófusaitól kapott támogatást.³⁷

Az egyenjogúsítás folyamata az európai társadalom traumatikusan változásával esett egybe a forradalmi korszakban, mely a régi, keresztény rendet világi, liberális, iparosított társadalommá alakította át. Így azok a folyamatok, melyek révén a zsidók beléptek a társadalom fősodrába, traumatikusan változásokat idéztek elő azokban az osztályokban is – papok, földbirtokokosok és alsó-középosztálybeli iparosok körében –, melyeket erősen fenyegetett az új, világi, ipari társadalom. A világi zsidók aligha lehettek ezeknek az új erőknél a létrehozói. Valójában mindössze egy százalékát alkották Németország és Franciaország népességének, csak egy kicsiny részük világiasodott el, s még kevesebben váltak az új társadalom kereskedelmi és kulturális vezetőivé. Olyan városi területeken és foglalkozásokban gyűltek azonban össze, hogy ezzel erős gyanakvást váltottak ki. A világi zsidók a világiasodás haszonélvezőiként jellepezeték a keresztény világi felbomlásának. A világi zsidókat valamiféle „ragályos betegségként” képezték el, mely beáramlik a „keresztény Európa” ereibe, s elszívja lelki, erkölcsi és gazdasági energiát. Azt képezték róluk, hogy ők hozzák létre és igazgatják titokban mindazokat az új, világi, ipari állam képviselőket, melyeket az új, világi, ipari társadalom sztereotípiájából, a „testi emberből”, mely összekeveredett a vallási és gazdasági antiszemitizmussal, s aki összeesküdött a kereszténységnek mind a hite, mind a jóléte ellen, most új mitosz faragtak, mely szerint minden, amit a fenyegetett osztályok az új társadalomban gyűlöltek, az lényegileg „zsidó”.³⁸ Még a szocialisták, különösen a keresztényszocialisták is erőstették e mítoszt azzal, hogy azonosították a zsidókat a kapitalizmussal, a konzervatívok pedig a szekularizmus, azonosították a zsidókat a kapitalizmussal, a konzervatívok pedig a szekularizmus és demokrácia azon erőivel azonosították a zsidókat, melyek vallási és társadalmi értelemben felbomlasztják a régi rendet. Bár e két álláspont távoli-nak tűnhet, gyakran váltak a XIX. század végén keletkezett antiszemita pártok között üggyévé.³⁹ A hírhet A *Cion bölcseségének jegyzőkönyvei* e mítosz fontosságát közvetítője volt. Ezt az orosz titkosrendőrség állította össze a XIX. század végén, s az orosz antijudaikus miszticizmusban gyökerezett. Azt az ősi keresztény állítást, hogy a zsidók várta Messias maga az Antikrisztus, olyan fantazmagóriává alakította át, melyben a Krisztus kora óta titokban létező zsidó kormány összeszküvést, hogy a világ történelmének utolsó korszakában megdöntse a kereszténységet, és megteremtse az örök birodalmát. A *Jegyzőkönyvek* tehát világos kapcsolatot jelentenek a keresztény antijudaizmus és a modern antiszemitizmus között.

- 1 Edward Flannery azt állítja, hogy a keresztény antiszemitizmus forrása vagy a pogányvilági-letből, vagy a keresztény hitmagyarázók tanainak téves értelmezéséből származik, ami a társadalmi verseny kényszerének következménye. Tagadja, hogy az antiszemitizmus „az ortodox keresztény tanok legitim anti-judaizmusában” gyökerezne (The Anguish of the Jews, New York, 1964, 60–61.); lásd még G. Baum, *Is the New Testament Anti-Semitic?*, New York, 1965, 328, 40. lábjegyzet.
- 2 Simon, *Vernus Israel, Etude sur les relations entre chrétiens et juifs dans l'empire romain*, Paris: 1948, 250. oldalról.
- 3 Sab. 31a (C. J. G. Montefiore, *A Rabbinic Anthology*, London, 1938, 173.).
- 4 Az I. századi judaizmus szenvedő próféciájának képzetéről lásd H. A. Fischel, „Martyr and Prophet”, *Jewish Quarterly Review* 37, 1946/47, a 265. oldalról és a 363. oldalról.
- 5 Paul Winter, *On the Trial of Jesus*, Berlin, 1961; lásd még Ernst Bammel (szerk.), *The Trial of Jesus*, Naperville, Ill., 1970 és Samuel G. F. Brandon, *The Trial of Jesus*, New York, 1968.
- 6 B. S. Easton, *Early Christianity: The Purpose of Acts and Other Papers*, London, 1955, 33–118.
- 7 Barnabas Lindars, *New Testament Apologetic: The Doctrinal Significance of Old Testament Quotations*, Philadelphia, 1961, 88. oldalról.
- 8 Douglas R. A. Hare, *The Theme of Jewish Persecution of Christians in the Gospel According to Matthew*, Cambridge, 1967, 83–84. Hare idezi Joachim Jeremias tanulmányát, *Heiligengräber in Jesu Umwelt*, Göttingen, 1958, 118–121., mely szerint e strok felállítást Heródes

JEGYZETEK

(Greskovits Endre fordítása)

A náciizmus a vallási és világi antiszemitizmus mindeme örökségének utolsó tárháza volt, s egysszerte tette felelőssé a zsidókat a kapitalizmusért és a kommunizmusért. A fajelmélet új volt, de a gyűlölet sztereotípiái régiek. A mitikus zsidót, aki a keresztény hit, a spirituálitás és a megváltás örök ellensége, úgy formálták meg, hogy ő legyen a bűnbak mindazért, amit a világi, ipari társadalomban a középosztály teremtett, s melyet aztán felt és gyűlöl, mert felbomlasztotta a hagyományos vallást, kultúrát, társadalmi hierarchiát és életmódot. Am a középosztály nem kérdőjelezhette meg ezt az új társadalmat anélkül, hogy ne kérdőjelezte volna meg tulajdon végonyának alapját, s a konzervatívok nem akarták megsemmisíteni e társadalom gazdasági bőségét – csak társadalmi következményeit. A fennálló hatalom megdöntése nélkül tehát csak úgy lehetett a modern társadalom ellen fordulni, ha tisztán ideológiai módszerekkel a keresztény világ felbomlásától való minden felgyűlemlett félelmet és szorongást a zsidókra irányították. Az európai társadalmat „ki kellett győgyítani” abból a veszedelmes fertőzésből, melyről úgy érezték, hogy az egészségét, vagyonát és bölcsességét fenyegeti. A mitikus zsidót már régen arra használták a keresztény történelemben, hogy jelképe legyen annak a „betegségnek”, melyből a kereszténynek ki kell gyógyulnia annak érdekében, hogy megmentse magát. „A zsidók a mi szencésértlenységünk” jelmondata alatt a tömeghisztéria ismét beférkőzött Európa szívébe, ám ezúttal a rasszizmus nyelvéen, s a hisztériát a tömegkommunikáció gengszterei irányították előre megfontolt szándékkal.

- kezdeményezte, és a rabbik ezt valószínűleg ellenezték; vö. Hans Joachim Schoeps, *Die jüdischen Prophetenmorde*, Uppsala, 1943.
- 9 Aranyaszűz Szent János ugyanezt a kifejezést alkalmazta (*Or. C. Jud. V. 9* [PG 48, 898]), amikor Dániel 9:24-et olvassa, ahol hetven hét szabatik arra, hogy „bepecsételtessek a bűn”, mint ha ez azt jelentené, hogy a zsidók a végző kárhozatig hetven hetet kapnak arra, hogy „betöltsék aryaik mértékét”, Máté 23:32.
- 10 Vö. Ezekiel 16:31; 23:3; *Chry. Or. C. Jud. VI. 2* (PG 48, 906).
- 11 A 70-es fordításban: Rómákhöz írt level 2:24; *Just. Dial. 17*; *Ter. Adv. Jud. 13*.
- 12 Rómákhöz írt level 10:21; *Ep. Barn. 12. 4*; *Just. Dial. 24*.
- 13 *Just. Dial. 20*; Ps.-Nys. *Test. 4*.
- 14 *Chry. Or. C. Jud. I. 2* (PG 48, 846).
- 15 I. 7 (PG 48, 853).
- 16 Mózes V. könyv 10:16; Jeremiás 4:4; 9:26; Rómákhöz írt level 2:25–29; Galátkához írt level 5 stb.; *Ep. Barn. 9. 1–5*; *Just. Dial. 24*; *Ter. Adv. Jud. 3*; Cyp. *Test. I. 8*; Ps.-Nys. *Test. 11*; *Dial. A. Z.* (Frederick C. Conybeare, *Expositor 45*, 1897, 460–462.); *Chry. Or. C. Jud. II. 1* (PG 48, 857); *Aph. Dem. 11*; *Jak. Serug. Hom. C. Jud. II. 8*; *Dial. T.-A. II. 8*; *Dial. S.-T. (PL 20, 1172–1174)*; *Isid. C. Jud. II. 16*.
- 17 *Dial. J.-P.* (PG 5, 1178–1179). Az Öszövettség tipikusán patrisztikus szentírátsági-értelmezését lásd *Dial. A.-Z.* (Conybeare, *I. m.*, 304. oldal); *Just. Dial. 56–65*; *Isid. C. Jud. I. 1–4*; *Dial. Z.-A. bk. I* passim; *Dial. S.-T. (PL 20, 1167–16)*; *Dial. Jak. 58* (*Pat. Orient. 13, 10*. oldal-tól; *Dial. T.-A., köv. 79–113*.
- 18 Vö. Cyp. *Test. II. 9–30*; Ps.-Nys. *Test. 2–9*; *Isid. C. Jud. I. 7–62*; *St. Silv. (PG 121, 122–135)*. Eredetileg *Hom. in Jer. 12.13*; *Jerome, Comm. in. Matt. 33.6*; vö. Marcel Simon, *Vernus Israel: Etude sur les relations entre chrétiens et juifs dans l'empire romain*, Paris, 1964, 373–382; *Saló W. Baron, A Social and Religious History of the Jews II*, New York, 1952, 188–189.
- 20 Simon, *I. m.*, 391–393; Jean Juster, *Les juifs dans l'empire romain I*, Paris, 1914, 277. oldal-tól; Bernhard Jacob Bamberger, *Proselytism in the Talmudic Period*, New York, 1968, 134–140.
- 21 Carl Kraepling, „The Jewish Community in Antioch”, *Journal of Biblical Literature 51*, 1932, 130. oldalról.
- 22 Stanley Lawrence Greenslade, *Church and State from Constantine to Theodosius*, London, 1954.
- 23 James S. Seaver, *The Persecution of the Jews in the Roman Empire*, University of Kansas, 1952, 56. E disszertáció eredeti kézirat (Cornell, 1947) terjedelmesebb, és tartalmazzza a latin nyelvű jogi szövegeket és Seaver fordítását is. Lásd még James Parkes, *The Conflict of the Church and the Synagogue*, London, 1934, 199.
- 24 Parkes, no., 245–255.
- 25 Yitzhak Baer, *A History of the Jews in Christian Spain, 2. köt.* (From the Fourteenth Century to the Expulsion), Philadelphia, 1966; lásd még Cecil Roth, *A History of the Marranos*, Philadelphia, 1947.
- 26 Az antiszemitizmusnak azt a gazdasági elméletét, mely szerint a kiszorítás minden jelents hulláma a zsidók által feltárt fontos gazdasági terület kisajátításával járt együtt, William Roscher dolgozta ki, „The Status of the Jew in the Middle Ages from the Standpoint of Commercial Policy”, *Historia Judaica 6*, 1944, 13–26. (ford. Solomon Grayzel), Frederick Schweitzer a *History of the Jews Since the First Century A. D.* című kötetében (New York, 1971) ennek az elméletnek egyik változatát követi, lásd 165–184. Guido Kisch azt bírálja az elméletet, mert avval nem lehet megmagyarázni a középkori antiszemitizmus fanatizmusát, melyet a teológiai elutasítás pszichológiája felel kell szemlélni: *The Jews in Medieval Germany: A Study of their Legal and Social Status*, Chicago, 1949, 320–322.
- 27 Leon Poliakov, *The History of Anti-Semitism I: From the Time of Christ to the Court Jews*, New York, 1965, 50–64.

- 28 Uo., 65. Lásd még Solomon Grayzel, *The Church and the Jews in the Thirteenth Century*, New York, 1966, 59–71.
- 29 Poliakov, *i. m.*, 33. oldaltól.
- 30 James Parkes, *The Jews in the Medieval Community*, London, 1938, 339–382.
- 31 A zsidókkal szembeni vádakról szóló, a pécsi idejéből származó dokumentumok megalálhatók in: Jacob Rader Marcus, *The Jew in the Medieval World*, New York, 1972, 43–48.
- 32 Poliakov, *i. m.*, 123–154. Lásd még Joshua Trachtenberg, *The Devil and the Jews*, New Haven, 1932; és Salo W. Baron, „Demonic Alien”, *Social and Religious History of the Jews*, 9. köt., 122. oldaltól.
- 33 E fejlemények összegezéséről lásd Schweitzer, *i. m.*, 185–280.
- 34 Lásd D. C. Smith, *Protestant Attitudes Toward Jewish Emancipation in Prussia*, New Haven, Yale University, Ph. D. disszertáció, különösen 3. fejt.
- 35 Jacob Katz, *Out of the Ghetto: The Social Background of Jewish Emancipation: 1770–1870*, Cambridge, Mass., 1973, 57–79. Smith, *i. m.*, 2. fejezet és másutt.
- 36 Smith, *Protestant Attitudes*, 74. oldaltól; lásd még Nathan Rotenstreich, *The Recurring Pattern: Studies in Anti-Judaism in Modern Thought*, London, 1963; Kantrol, Hegejlől és Toynbee-ről.
- 37 George Mosse, *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich*, New York, 1964, 88–107.
- 38 Uo., 126. oldaltól és másutt.
- 39 James Parkes, *Anti-Semitism*, Chicago, 1963, 20–44.; lásd még Peter G. J. Pulzer, *The Rise of Political Anti-Semitism in Germany and Austria*, New York, 1964; és Paul W. Massing, *Rehearsal for Destruction. A Study of Political Anti-Semitism in Imperial Germany*, New York, 1949.